

א'ב': פתיח – תורה ומלכות ה' בציון

מבנה ומשמעות¹

כזכור, בספר הראשון כל המזמורים מיוחסים בכותרתם 'לְדָוִד' למעט שני מזמורי הפתיחה, שאין להם כותרת כלל.² במבט ראשון שני מזמורי הפתיח עוסקים בנושאים שונים, ולכן נדמים כנפרדים: מזמור א' עוסק בהנגדה בין דרכו של הצדיק ההוגה בתורה לדרכו של הרשע, ואילו מזמור ב' עוסק במלכות ה' ומשיחו בציון תוך התמודדות עם אויביהם. והנה, בין שני המזמורים מתקיים קשר לשוני ומבני:

מזמור א'	מזמור ב'
1. מסגרת ספרותית	(א) אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ ... (יב) ... אֲשֶׁרִי כָּל חוֹסֵי בּוֹ.
2. תחילת המזמורים	(ב) ... וּבִתְוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה. (א) לָמָּה רָגַשׁוּ גוֹיִם וְלְאֲמִים יִהְגּוּ רִיק ...
3. חתימת המזמורים	(ו) ... וְדָהָה רְשָׁעִים תֵּאבְדוּ. (יב) נִשְׁקוּ בַר פֶּן יֵאָנֶפֶת וְתֵאבְדוּ דָרְךָ ...

מקבילות לשוניות אלה מרמזות על זיקה בין שני המזמורים, ואכן מסתבר שהם קשורים גם עניינית, על דרך הניגוד, ובכך מהווים יחידה רעיונית-ספרותית אחת:

1. **מסגרת ספרותית** – פתיחת מזמור א' משבחת את האדם הצדיק המתרחק מהרשעים, וחתימת מזמור ב' מוכיחה את מלכי הארץ הרשעים שעליהם לעבוד את ה' ולחסות בצלו. כך המסגרת של שני המזמורים יוצרת מהלך המתחיל ביוזמתו של הצדיק להתרחק מהרשעים – על כך נאמר עליו 'אֲשֶׁרִי הָאִישׁ' (א, א) – ומסתיים בדרישה למלכי העמים העוינים לעבוד את ה': "עֲבֹדוּ אֶת ה' בְּיָרְאָה וְגִילוּ בְּרַעְדָּה". אם הם יקיימו את הדרישה, אזי ייאמר בסוף גם עליהם: "אֲשֶׁרִי כָּל חוֹסֵי בּוֹ" (ב', יא-יב).³

2. **תחילת המזמורים** – תקבולת זו מנגידה בין הצדיק המחוייב לה' וההוגה בתורתו (א, ב) למלכי הארץ הרשעים ההוגים ריק וזוממים למרוד בה' ובמשיחו (ב, א). מסתבר שההצלה ממלכי ארץ המתייצבים נגד ישראל במזמור ב' תלויה באימוץ התורה כמרכז ההווה שבמזמור א': הגותו של הצדיק בתורת ה' תאזן וגם תגבור על האיום שמציבים אותם עמים עוינים לעם ישראל ולמלך המשיח.

3. **חתימת המזמורים** – חתימת מזמור א' מבארת שתוצאותיה של 'דְרָךְ רְשָׁעִים' היא אבדון (א, ו). בהקבלה לכך, חתימת מזמור ב' מזהירה וגם מזמינה את מלכי העמים הרשעים לעבוד את ה' פן יאבדו בדרכם המרושעת. הצירוף: 'אב"ד + דרך' מופיע בספר תהלים אך ורק בשני מזמורים סמוכים אלו, והופעת המליצה דווקא בפסוק האחרון מדגישה את המסקנה המשותפת של שני המזמורים.⁴

¹ אמנם גם פרק י' ופרק ל"ג אינם מיוחסים לְדָוִד אך הם אינם מזמורים העומדים בפני עצמם אלא המשך לפרק הקודם להם; ראו על כך בהרחבה בפירוש המזמורים בהמשך.

² על מזמור א'ב' כפתיח לכל הספר – ראו ברביארו 1999; וובר 2017; קראץ 1996.

³ כבר חז"ל עמדו על תופעה זו – ראו בדיון בנספח למבוא זה.

⁴ מילים אלו בסמיכות נמצאות רק כאן בספר תהלים; בשאר ספרי המקרא צמד המילים מופיע גם בירמיה: "וְאֶזְרָם בְּמִזְרָה בְּשַׁעֲרֵי הָאָרֶץ שְׁכַלְתִּי אֲבֹדְתִי אֶת עַמִּי מִדְרָכֵיהֶם לֹא שָׁבוּ" (ט"ו, ז), ובאיוב: "לִפְתּוֹ אֲרָחוֹת דְרָכָם יַעֲלוּ בְתֵהוּ וַיֵּאבְדוּ" (ו', יח), אך בהיקריות אלו הדרך היא לא נושא המשפט שאובדת.

ההקבלות תומכות בקריאה של שני המזמורים ברצף כיחידה ספרותית אחת. המסר הספון ביחידה זו הוא שדרך התורה של הצדיק (מזמור א') היא היא הבסיס להצלחה המדינית של עם ישראל והמלך המשיח בציון (מזמור ב').⁵

הזיקה בין מזמורים א' וב' מחברת את דמותו של בן התורה (א') עם דמותו של מלך ציון (ב') ומציבה את השאלה המדינית של מזמור ב' בהקשר רוחנימוסרי של האדם הפרטי. בחירת הצדיק בדרך התורה (א') מביאה לבטחון המדיניצבאי של מלכות ישראל בציון (ב'). לחלופין: מלכות ישראל בציון תצליח (ב') אם תתבסס על העיסוק המתמיד בתורת ה' (א'). פתיחת הספר עוסקת בתורת ה' ובמלכות ישראל, שכן התורה מהווה את הבסיס הפורמלי והערכי של מלכות ישראל בציון. רעיון זה מצוי לאורכו ולרוחבו של המקרא. אציג כאן דוגמא אחת:⁶

דברים י"ז, יח-כ: וְהָיָה כְּשִׁבְתוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנַי הַכְּהֻנִּים הַלְוִיִּם. וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהָיו לְשֹׁמֵר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְעֲשׂוֹתָם. לְבַלְתִּי רוּם לָבֹבוּ מֵאֲחִיו וּלְבַלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן יֶאֱרִיד יְמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל.

במצוות מינוי המלך מודגשת מחויבותו של המלך לתורה (דברים י"ז, יח-כ). היא הולמת אפוא כפתיח לספר תהלים, המיוחס לדוד מלך ישראל. רעיון זה המוצג בפתח ספר תהלים הוא הבסיס המקשר את מצוות המלך בתורה ומלכים מבית דוד בימי בית ראשון אל חזונו הגדול של שבי ציון – "מַגְדִּיל יְשׁוּעוֹת מְלָכּוֹ וְעֹשֶׂה חֶסֶד לְמִשְׁיָחוֹ לְדוֹד וּלְזָרְעוֹ עַד עוֹלָם" (תהלים י"ח, נא).

⁵ מלבד מקבילות אלה, שני המזמורים חולקים גם שדה סמנטי אשר מבליט את המשותף ביניהם:

מזמור א'	מזמור ב'
(א) ... וּבְמוֹשֵׁב לְצִים לֹא יֵשֵׁב.	(ד) יוֹשֵׁב בְּשָׁמַיִם יִשְׁחַק אֲדֹנָי יִלְעַג לְמוֹ.
(ג) וְהָיָה כְּעֵץ שְׁתוּל עַל פְּלָגֵי מַיִם אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ ...	(ח) שָׁאֵל מִמְּנֵי וְאֶתְנָה גוֹיִם נִחְלַתְךָ וְאֶחָזְתְּךָ אֶפְסֵי אֶרֶץ.
(ה) עַל כֵּן לֹא יִקְמוּ רְשָׁעִים בַּמִּשְׁפָּט ...	(י) וְעֵתָה מְלָכִים הִשְׁכִּילוּ הַיְסָרוֹ שִׁפְטֵי אֶרֶץ.

קשרים אלו כשלעצמם אינם חזקים, כמובן, שהרי כל המילים הללו נפוצות מאוד. ובכל זאת, יש ראיות מסוימות שנקיטתן עשויה להיות יותר מפרי מקרה בלבד. ההקבלה הראשונה אינה נסובה רק על עניין הישיבה; הפסוקים חולקים גם את השדה הסמנטי של גלגול ("מושב לצים", "ישחק למו"). בהקבלה השלישית מילות שפ"ט משמשות בשני המקרים באופן דו משמעי, המרמז הן לשיפוט הן להישפוטות: משמעות א', ה עשויה להיות שרשעים לא ישרדו את שפיטתם, אך היפותטית ייתכן גם להבין שרשעים לא יעמדו כשופטים. ב' י מתייחס לשופטים במשמעות מנהיגים, אך נקיטת שורש זה לצד התוכחה 'הַיְסָרוֹ' מרמזת גם שהם עצמם עשויים להישפט לחובה. גם יהושע כממשיך דרכו של משה מצווה להנהיג את ישראל ולעסוק ללא הרף בתורת ה' (יהושע א', ז-ח). בדומה לכך, בצוואת דוד לבנו (מל"א ב', ג-ד) ובתפילת שלמה בחנוכת המקדש (מל"א ח', כה.נז-נח) שמירת התורה מוצגת כתנאי להצלחת המלך מבית דוד. ראו מילארד 1994, עמ' 128.

יחידת הפתיח מהווה כעין מסד וטפחות לקובץ התהלים כולו, ומצודתה נפרשת על פניו בדמות זיקות לשוניות ואחרות. ביאור נרחב של אלו ייערך, כל אחת לפי מקומה ועניינה במזמור שבו היא מצויה, ולכן אסתפק כאן בתיאור מתמצת עם הפניות למקומות שבהם תתפרשנה הזיקות בהרחבה:

- **הספר הראשון בתהלים** – הציון 'הַר קָדֵשׁ', המופיע לראשונה בפתיח במזמור ב' (ב', ו), חוזר כחוט מקשר בנקודות מפתח בתחילת החטיבה הראשונה (ג', ה) ובמסגרת של החטיבה השנייה (ט"ו, א; כ"ד, ג; ראו בהרחבה במוא לחטיבה). על פי הופעת המושג בספרי הנביאים,⁷ צירוף זה מתקשר לחזון הגאולה של עם ישראל בארצו והוא מסייע בעיצוב משמעותו של הספר הראשון.
 - **מזמור י"ט** הוא שיר שבח לתורת ה'. הוא מוקף במזמורים המתארים את מלכות דוד בעבר מחד (י"ח, לפי המקבילה בשמ"ב כ"ב) ומתפילות להצלחת מלכות בית דוד בעתיד מאידך (כ"א-כ"א). יחידת מזמורים זו ניצבת במרכז החטיבה השנייה ומבטאת את יסודה של מלכות דוד בתורת ה', בהתאם לפתיח של הספר. הדבקות בתורה מופיעה כבר במרכז מזמור י"ח, כג: "כִּי כָל מְשֻׁפָּטִיו לְנִגְדֵי וְחֻקֵּי לֹא אָסִיר מִנִּי" (ראו בהרחבה בפירושו למזמור י"ט).
 - **מסגרת לספר הראשון** – הפתיח (א'-ב') מתקשר לשוניית למזמורים החותמים את הספר הראשון (מ'-מ"א) וביחד מכוננים מסגרת ספרותית ורעיונית המגלמת את משמעותו: ניכרת כאן ההתפתחות לאורך הספר הראשון מהמודל האידיאלי והתיאורטי של החיבור לתורת ה' (א'-ב') אל מימושו האישי (מ'-מ"א) (ראו למעלה במבוא לספר הראשון).
 - **מזמור א' – מזמור קי"ב – מזמור קי"ט** – מזמורים אלה דומים מאוד תוכנית וספרותית. הם משלבים עיסוק בתורת ה' (א'), יישום מעשי על פי הדביקות במידות ה' בתוך החברה (קי"ב) וחוויה קיומית ועמוקה של החיים לפי התורה (קי"ט); לאורך הספר המשורר עובר תהליך רוחני אשר משתקף בשלושת מזמורים אלה הדומים זה לזה, אך גם מציגים תהליך של התפתחות (ראו בהרחבה בנספח למזמור קי"ט).
 - **מסגרת לספר תהלים** – אוסף ההלל האחרון (קמ"ה-ק"נ) מתקשר לפתיח של ספר תהלים (א'-ב'), וכך נוצרת מסגרת ספרותית ורעיונית המקיפה את כל ספר תהלים ומקשרת בין החזון המוצב בפתיח לבין סוף הספר: הגותו הפרטית של הצדיק ההוגה בתורת ה' מגינה על מלכות ישראל (א'-ב') ותוביל לעתיד לבוא, בסוף "עלילת" ספר תהלים, להכרה של עם ישראל במלכות ה'. הכרה זו תתפשט על פני כל העמים ועל הבריאה כולה (ראו למעלה בדיון על מבנה כל ספר תהלים).
- לסיכום: מקבילות לשוניות וענייניות מתיכות את מזמורים א'-ב' לכדי יחידה ספרותית והגותית אחת, פתיח הולם לספר תהלים. המסר המגולם בה: חיבור עמוק לתורה (א') הוא הבסיס למלכות ישראל בציון למול העמים העיונים (ב'). הדבר יתגלם בדמותו של דוד המלך ויהדהד בזיקות שונות לדברי הפתיח, לאורך הספר.⁸

⁷ ישעיהו י"א, ט; נ"ו, ז; נ"ז, יג; ס"ה, יא; כה; ס"ו, כ; יחזקאל כ', מ; כ"ח, יד; יואל ב', א; ד', יז; עובדיה טז; צפניה ג', יא.

⁸ גם הרמב"ם מזהה בשילוב הנדיר של תכונות אלה באדם אחד את אופיו של דוד כמלך המשיח: "ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחם מלחמות – הרי זה בחזקת שהוא משיח..." (משנה תורה, מלכים י"א, ד). הרמב"ם אמנם לא עוסק שם בפרשנות המקרא, אך הגותו על תקופת המשיח משתלבת עם תובנה חשובה זו של ספר תהלים על פי הפרשנות ההקשרית.

נספח: קריאה הקשרית של הפתיח לספר תהלים (א'-ב') בראי חז"ל והפרשנים

הקשר בין מזמורים א'-ב' עמד לנגד עיניהם של חז"ל, שזיהו את שני המזמורים כיחידה אחת וכינוהו 'פרשה חביבה על דוד'. רבי יוחנן אף תולה זאת במפורש בקשר המילולי בין פתיחת מזמור א' לחתימת מזמור ב':

ברכות ט ע"א: "אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ" (מזמור א') ו-"לְמָה רָגַשׁוּ גוֹיִם" (מזמור ב') – חדא פרשה היא, דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באֲשֶׁרֵי וסיים בה באֲשֶׁרֵי. פתח באֲשֶׁרֵי – דכתיב: "אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ" (תהלים א', ו) וסיים באֲשֶׁרֵי – דכתיב "אֲשֶׁרֵי כָּל חוֹסֵי ב'ו" (תהלים ב', יב).

הרא"ה קוק (1865-1935) מבאר את דברי ר' יוחנן באופן מעמיק:⁹

ישנן פרשיות שמדברות רק על חלק עבודה ושלמות ידועה, אבל אינן מקיפות את כל השלמות האנושית, אם כן אין בהן לומר 'אֲשֶׁרֵי' בתחילה ובסוף, כי אינן מקיפות את גבול כל האושר כי אם דבר חלקי. כשהקיף בפרשה אחת את כל השלמות כולה, כפרשה זו שהיקף בה שלמות הפרטית והכללית, התחיל ב'אֲשֶׁרֵי' וסיים ב'אֲשֶׁרֵי', והנה כבר העירו תוספות (ברכות י' ע"א ד"ה 'כל פרשה') שלא מצינו פרשיות אחרות מסיימות ופותחות ב'אֲשֶׁרֵי'... ופרשה ראשונה ללמד על הכלל כולו יצאה.

מזמור א' מתאר, לדברי הרב קוק, את השלמות הפרטית ומזמור ב' את השלמות הכללית, ודווקא השילוב שלהם מוליך אל האושר האמיתי המסומן במילה 'אֲשֶׁרֵי'. אם חז"ל רואים את שני המזמורים כפרשה אחת ולפי פירושו של הרב קוק הם משלבים את האושר הפרטי עם האושר הכללי, הרי לפי הפרשנות ההקשרית 'הפרשה החביבה' מתפרשת ברובד נוסף: מיקומם של שני המזמורים בתחילת ספר תהלים מאפיין אותם כפתיח בשער הכניסה לעולמו האידיאולוגי. לענ"ד רבי יוחנן זיהה במדויק את ייחודם של שני המזמורים העולה מחיבורם הספרותי והרעיוני, אך הפרשנות ההקשרית מוכיחה ומשדרגת את הרעיון בצורה שיטתית ומקיפה; ניתן לראות בדרשת רבי יוחנן כבר כעין צוהר להבנת סמיכות המזמורים, ובכך לפענוח המסר הכולל של ספר תהלים כספר.

גם המלבי"ם (1809-1879) בפירושו (תהלים ב', א) עמד על סמיכות שני המזמורים:

אחר שבאר אבדן הרשע כי הוא "כִּמְעַן אֲשֶׁר תִּדְפְּנוּ רוּחַ" ואין לו תקוה... אומר אם כן "לְמָה רָגַשׁוּ גוֹיִם" למרוד במשיח ה' ובישראל עמו הלא אך בזה יהיה להם קיום אם יעבדו את ה' ואת דוד מלכו.

לפי פירושו, מזמור ב' מלמד את הרשעים שבמזמור א' מהו התיקון לדרכם: לעבוד את ה' ולקבל על עצמם את עולה של מלכות דוד. המלבי"ם מניח בפשטות שאת תכני מזמור אחד ראוי להבין לאור סמיכותו לאחר – הנחת היסוד של הפרשנות ההקשרית. מכאן נובע פירושו התולה את מוסר ההשכל של מלכי הארץ במישור הבינלאומי המתואר במזמור ב', במסר העולה מתורתו האישית של הצדיק במזמור א' אודות ההבחנה בין "דִּרְךְ צְדִיקִים" ל"דִּרְךְ רְשָׁעִים".¹⁰

פירושו של חז"ל, של הרב קוק ושל המלבי"ם מציעים "רק" הסבר מקומי לסמיכות שני המזמורים הראשונים בספר תהלים, אך הם משתלבים בקריאה רחבה של הפרשנות ההקשרית, לפיה ישנה משמעות עמוקה לסמיכות של כל המזמורים לאורך ספר תהלים: שני המזמורים, המכונים בפי חז"ל 'פרשה חביבה על דוד', אכן עומדים בצדק כיחידה אחת בשער הכניסה לכל ספר תהלים, כדי לכונן את תורת ה' עם מלכות ישראל בציון.

⁹ פירוש 'עין איה' על ברכות ט' ע"א.

¹⁰ וכך הסביר המלבי"ם גם את מזמור ל' על פי מזמור כ"ט, את מזמור מ"ז על פי מזמור מ"ו הסמוך – ראו למטה בפירושים למזמורים ל' ומ"ז.